

მერაბ კალანდაძე

ივანე ჯავახიშვილი და ისტორიის ეპისტემოლოგიის საკითხები

აკად. ივანე ჯავახიშვილი თავის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ და ისტორიის ფილოსოფიურ ძიებებში ყურადღებას მიაპყრობს ისტორიის ეპისტემოლოგიის (შემეცნების) საკითხებს. ამ თემისადმი აკად. ივ. ჯავახიშვილის ინტერესი სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს და, პირველ ყოვლისა, ამ პრობლემის მეცნიერული წონადობის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენს. საკითხი არის საინტერესო და აქტუალური. ამიტომ, ვფიქრობთ, ინტერესს მოკლებული არ იქნება განვიხილოთ აკად. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებები ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების, საკითხებზე. მისი თვალთახედვის არეალში ექცევა რთული თეორიული პრობლემების მთელი წყება. რა არის ისტორიული მეცნიერება? რა არის ისტორიის მეცნიერების საგანი? რაშია ისტორიის შემეცნების არსება? რას ემსახურება ეს შემეცნება?¹ აი, ის ძირითადი კითხვები, რომლებიც აკად. ივ. ჯავახიშვილის წინაშე იდგა და რომლებზეც მას აუცილებლად უნდა გაეცა პასუხი. მან თავისი წვლილი შეიტანა ამ რთული თეორიული საკითხების გაშუქების საქმეში. ეს იმდროინდელი ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე სერიოზული წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო და მას კიდევ ერთხელ ამაღლებდა ევროპის საისტორიო მეცნიერების დონემდე.

დიდი ხნის განმავლობაში აკად. ივ. ჯავახიშვილის ეპისტემოლოგიურ ძიებებს გაცილებით ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა, ჩრდილში იყო მოქცეული და პერიფერიულ თემას წარმოადგენდა. ამგვარი დამოკიდებულება, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და უპირატესად იმით იყო განპირობებული, რომ აკად. ივანე ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ ძიებებს გულგრილად ეკიდებოდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ თურმე ის იყო უბადლო, შესანიშნავი ფაქტოლოგი, ემპირიკოსი, ისტორიკოსი, რომელსაც ისტორიული მეცნიერების თეორიული საკითხები ნაკლებად აინტერესებდა.

¹ Р. Дж. Коллингвуд. Идеи истории. Автобиография. М. 1980, გვ. 12-13.

სინამდვილე სულ სხვაგვარი იყო.

საბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში ივ. ჯავახიშვილის ეპისტემოლოგიურ ძიებებთან დაკავშირებით ორი მთავარი ტენდენცია იკვეთება; აკად. ივ. ჯავახიშვილის ეპისტემოლოგიურ ძიებებს განიხილავდნენ ცალმხრივად, სუბიექტურად, უპირატესად კულტურული მარქსიზმის თვალთახედვით.² ამგვარი ნეგატიური განწყობის კულმინაციას წარმოადგენდა სტალინური ხანა. ან ამ პრობლემას დუმილით უვლიდნენ გვერდს და თვალს ხუჭავდნენ. ასეთი მიდგომა უფრო სტალინის გარდაცვალების შემდეგ შეინიშნებოდა. თვით ის მცირერიცხოვანი მკვლევრებიც კი, რომლებიც ეხებოდნენ ივ. ჯავახიშვილის მსოფლმხედველობას, ამ თემაზე კრინტს არ ძრავენ.³

პოლიტიკურმა კატაკლიზმებმა, საბჭოთა კავშირის დაშლამ, მძლავრი სტოქოლი მისცა მკვეთრ ფერისცვალებას. ის გამოკვეთილად თვისებრივ ხასიათს ატარებდა და ივ. ჯავახიშვილის მსოფლმხედველობის მარქსისტული გააზრების დაძლევაზე იყო ორიენტირებული. უახლესი ქართული ისტორიოგრაფია სულ სხვა გზით მიდის. ეს იმით გამოიხატება, რომ საკითხისადმი მეცნიერული მიდგომა პრიორიტეტული ხდება. ნათქვამი, ცხადია, შეეხო ივ. ჯავახიშვილის ეპისტემოლოგიურ ძიებებს. თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ კუთხით საკითხის განხილვას უფრო მეტი ყურადღება ექცევა. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია, მისასალმებელია. აქ, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, მხედველობაში გვაქვს პროფ. ელუარდ კოლუას⁴ და პროფ. გურამ ყორანაშვილის⁵ წიგნები. ეს მხოლოდ დასაწყისია, პირველი ნაბიჯებია. გასაკეთებელი კიდევ ბევრია. ამ მიმართულებით კვლევის გაგრძელება აუცილებელია.

² სტენოგრამა „დისკუსია საისტორიო ფრონტზე მდგომარეობის შესახებ“ – საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი. ფონდი 41. აღწერა 19. საქმე 4 და 5; ივანე ჯავახიშვილი ტირანიის სამსჯავროს წინაშე. დოკუმენტები და მასალები (XX საუკუნის 20-30-იანი წლები). გამოსაც. მოამზადეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს მერაბ ვაჩნაძემ და ვახტანგ გურულმა. თბ. 2004.

³ პრ. რატიანი. ივანე ჯავახიშვილის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საკითხისათვის. ქართული ისტორიოგრაფია. ნაკვეთი I. თბ. 1968; მ. დუმბაძე, ივანე ჯავახიშვილის ადრინდელი შემოქმედება (1898-1912 წწ). თბ. 1984; ამ ფონზე ყურადღებას იპყრობს რ. მეტრეველის ნაშრომი, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო თემის დასმად შეიძლება მივიჩნიოთ. მან აიღო მეცნიერული პრობლემა, რომელიც მარქსისტულ აკჰშია გახვეული. რ. მეტრეველი, მეცნიერება და მამულიშვილობა. კრებ.: „ივანე ჯავახიშვილი 100“. თბ. 1976, გვ. 22-29.

⁴ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი. თბ. 1997.

⁵ გ. ყორანაშვილი. ივანე ჯავახიშვილი (ახლებურად წაკითხვის ცდა). თბ. 1999.

* * *

უწინარესად უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიის ეპისტემოლოგიის საკითხზე ივ. ჯავახიშვილს სპეციალური ნაშრომი არ დაუწერია. შესაძლოა, მას განზრახული ჰქონდა ასეთი ნაშრომის დაწერა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს ჩანაფიქრი მას განუხორციელებელი დარჩა. რა თქმა უნდა, ეს არ იყო შემთხვევითი და უმთავრესად ორი გარემოებით გახლდათ განპირობებული: წმინდა მეცნიერული და პოლიტიკური. მისი მეცნიერული მოუცლევლობა, დაკავებულობა. ქართველი ერის ისტორიის სისტემური სურათის გადმოცემა დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა და მან ბევრი განზრახვის ბოლომდე მიყვანა ვერ მოასწრო. ის მუდმივი პოლიტიკური ზეწოლა, რომელსაც ის განიცდიდა ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე საბჭოთა სახელმწიფოს მხრიდან და რომელმაც, ფაქტობრივად, ნაადრევად მოუსწრაფა სიცოცხლე დიდი მამულიშვილს, მეცნიერს და საზოგადო მოღვაწეს. სწორედ ამიტომ მიგვაჩნია ივ. ჯავახიშვილი სტალინის დიდი ტერორის მსხვერპლად. თუ არა პოლიტიკური და იდეოლოგიური ზეწოლა, ის ამ სფეროშიც და საერთოდაც გაცილებით უფრო მეტის გაკეთებას მოასწრებდა. ისტორიის ეპისტემოლოგიის საკითხებს სხვადასხვა კუთხით ეხება ივანე ჯავახიშვილი თავის მრავალრიცხოვან შრომებში. ეს, ცხადია, საინტერესოა.

აღნიშნულ საკითხზე ვრცლად ჩერდება პროფ. ელჟარდ კოდუა თავის წიგნში „ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი“. ეს მონაკვეთი მის ნაშრომში საუკეთესოდ მიგვაჩნია, თუმცა მისი შემდგომი დახვეწასრულყოფა, ჩვენი აზრით, გამორიცხული არ უნდა იყოს. ამ თემაზე საინტერესო ინფორმაციას მოვიძიებთ პროფ. გურამ ყორანაშვილის წიგნში „ივანე ჯავახიშვილი“, ჩვენი აზრით, ამ პრობლემის მნიშვნელობიდან გამომდინარე ურიგო არ იქნებოდა მისი ცალკე გამოყოფა და განხილვა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ალბათ მასალის სიმცირის გამო შეიკავა ავტორმა თავი ამ თემატიკის უფრო დეტალურად გადმოცემისაგან.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის ყურადღების ცენტრში დგას ისტორიის ეპისტემოლოგიის საკვანძო საკითხები: რა არის ისტორია? გააჩნია თუ არა მას რაიმე საზრისი? შესწევს თუ არა ისტორიკოსს წარსულის შემეცნების უნარი? რამდენად ხელეწიფება ფაქტების, და მოვლენების განზოგადება, ინტერპრეტაცია, ახსნა. რა ხასიათს ატარებს ისტორიკოსის მიერ წარსულის რეკონსტრუქციის პროცესი და რამდენად ობიექტურად, მიუკერძოებლად ახორციელებს მას ისტორიკოსი?

ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხების დამუშავების დროს ივ. ჯავახიშვილის წარმატება სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს და ძირითადად იმითაა გამოწვეული, რომ ივ. ჯავახიშვილი საკმაოდ მყარად იდგა თავისი დიდი წინამორბედების, პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა, ილია ჭავჭავაძის, მხრებზე. ამავე დროს მას ზურგს უმაგრებდა იმდროინდელი ევროპული ისტორიოგრაფიის გამოცდილება, დაგროვილი ცოდნა, რომელიც, საფიქრებელია, რომ მას საკმაოდ კარგად უნდა ჰქონოდა გაცნობიერებული.

თითქმის დღემდე არ წყდება კამათი იმის თაობაზე, რა არის ისტორია – მეცნიერება თუ ხელოვნება? თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კითხვაზე ერთმნიშვნელოვან პასუხს ამაოდ დავუწყებთ ძებნას. ასეთი აზრთა კონფრონტაცია ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და მნიშვნელოვანწილად იმით აიხსნება, რომ დისკუსიის მონაწილეები ისტორიის მეცნიერულ სტატუსს სხვადასხვა სპექტრში მოიაზრებდნენ. ერთნი ხაზს უსვამენ, რომ ისტორიას აქვს შემეცნებითი დატვირთვა, რომელიც იწვევს ისტორიის მოქცევას ცნებათა სისტემაში და აღიარებენ ისტორიის მეცნიერულ სტატუსს. მეორენი, პირიქით, დიამეტრალურად საპირისპირო პოზიციაზე დგანან და ირწმუნებიან, რომ ისტორია არის წარმოსახვა და ხელოვნების სფეროს მიეკუთვნება.

რა პოზიცია ეკავა ამ გახმაურებულ დისკუსიაში ივანე ჯავახიშვილს? ამ საკითხთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილს თავისი მკვეთრად გამოხატული პოზიცია აქვს და მის მთავარ ამოსავალ წერტილს ისტორიის მეცნიერების ორბიტაში მოაზრება წარმოადგენს. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ივ. ჯავახიშვილის მთელი მოღვაწეობა, მისი შემოქმედება, უზარმაზარი მეცნიერული მემკვიდრეობა, ისტორიული მეცნიერებისადმი უსაზღვრო პატივისცემის საუკეთესო ნიმუშია და ისტორიის თავისებურ აპოლოგიას წარმოადგენს. ივ. ჯავახიშვილი იმთავითვე გამორიცხავს ანტიისტორიზმს, რომელსაც მრავლად ჰყავდა მომხრეები როგორც რუსეთში, ისე ევროპაში და ისტორიის მეცნიერული სტატუსის დამცველთა რიგებში ღვება. ეს თვით იმდროინდელი ევროპული ისტორიოგრაფიის ფონზე მოწინავე პოზიციად აღიქმებოდა. საინტერესოა, რა არგუმენტებს ემყარება ივანე ჯავახიშვილი, როდესაც ცდილობს დაასაბუთოს ისტორიის მეცნიერული ღირებულება. ამას ივ. ჯავახიშვილი აკეთებს სხვადასხვა გზით. ერთ-ერთი გზა იყო ქართული ისტორიოგრაფიის მიმართ წყაროების მეცნიერული კრიტიკული მეთოდის მომარჯვება. ისტორიული წყაროების კრიტიკულ ფილტრში გატარება, მკაცრი კრიტიკული გაცხრილვის გამოყენებით ხაზი გაუსვა როგორ შეიძლე-

ბა ისტორია გახდეს მეცნიერება. ივ. ჯავახიშვილმა, რანკეს და პოზიტივისტების მსგავსად, ისტორიის თხრობას მეცნიერული ელფერი შესძინა. თხრობა უნდა ემყარებოდეს მტკიცებას. მტკიცება ანიჭებს ისტორიას მეცნიერულ ღირებულებას და გამოყოფს სიტყვაკაზმული ლიტერატურისაგან. ფაქტობრივად, ის ემიჯნება იმ მეცნიერებს, რომლებიც ისტორიას ხელოვნების, სიტყვაკაზმული ლიტერატურის ერთ-ერთ ნაირსახეობად მოიაზრებდნენ. (ასე, მაგალითად, არტურ შოპენჰაუერი).

ისტორიის მეცნიერულობის დასაბუთებას ლოგიკურად მიჰყავს ივანე ჯავახიშვილი ისტორიის საზრისის გასაზრისებამდე. ისტორიის საზრისის საკითხს ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია ისტორიის ფილოსოფიაში. ივანე ჯავახიშვილი თავის ისტორიის ფილოსოფიურ ძიებებში ამ თემას, ცხადია, გვერდს ვერ აუვლიდა. საკითხი არის პრინციპული და აქტუალური. მის გადაწყვეტაზე დიდადაა დამოკიდებული, არის თუ არა ისტორია მეცნიერება. საკითხი არის რთული. მისდამი მკვლევართა დამოკიდებულება ერთგვაროვანი არასოდეს ყოფილა და ყოველთვის სერიოზულ აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა. მათ შორის კონსესუსის მიღწევა, ცხადია, ადვილი საქმე არ იქნება და ეს დავა, ალბათ, კიდევ დიდხანს გასტანს. ყოველთვის იქნებიან საზრისის მომხრეები და მოწინააღმდეგეები. ეს ორი ურთიერთდაპირისპირებული ბანაკია. მეცნიერები მათ პირობითად ოპტიმისტებს და პესიმისტებს უწოდებენ.

თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ ამ პრინციპულ და მნიშვნელოვან საკითხზე ივ. ჯავახიშვილს თავისი მკაფიოდ გამოკვეთილი პოზიცია აქვს. ეს ასეც უნდა იყოს. დიდი ქართველი მეცნიერი ოპტიმისტების ბანაკში უნდა მოიაზრებოდეს. ამგვარი მიდგომა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ევროპულ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ ფეხმოკიდებული სკეფსისი ფონზე, უეჭველად, მრავლისმეტყველი უნდა იყოს და წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენს.

უწინარესად ხაზი უნდა გავუსვათ იმას, რომ ივ. ჯავახიშვილი გაემიჯნა იმ მეცნიერებს, რომლებიც ისტორიის საზრისის საკითხს ან სკეპტიკურად ეკიდებიან, ანდაც საერთოდაც უარყოფენ. ასეთები საკმაოდ მრავლად იყვნენ მაშინაც და საკმაოდ ბევრი არიან დღესაც. მათი ერთ-ერთი აღიარებული თავკაცი იყო გერმანელი ფილოსოფოსი ოსვალდ შპენგლერი. მისი წიგნი „ევროპის მზის ჩასვენება“ ამავდროულად ისტორიის მზის ჩასვენებაცაა. ივ. ჯავახიშვილმა, როგორც ჩანს, საწყისი პოსტულატები კარგად დასახა, გაიცნობიერა. ამით მან, ფაქტობრივად ამ რთული საკითხისადმი თავისი დამოკიდებულება მკაცრ მეცნიერულ საძირკველზე დააყენა. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ივ. ჯავახიშვილმა ამის დამტკიცების საინტერესო ხერხს მიმართა. ისტორიული საზრისის დასაბუთებას ის შეეცადა ისტორიის სარგებლიანობის დაფუძნებით. განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობდა ეროვნულ ასპექტს. „ეროვნული თვითშემეცნების გამოღვიძებისა და გაღვივებისათვის, განსაკუთრებით კი განმტკიცებისათვის, წარსულის ცოდნას აქვს დიდი მნიშვნელობა: ისტორია ადამიანის მსოფლმხედველობას აფართოვებს და ამავე დროს საჭირო სიღრმესა და საფუძვლიანობას ანიჭებს“.⁶ ამგვარი დამოკიდებულება სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს და ამ შემთხვევაში ივანე ჯავახიშვილი ამ საკითხში თავისი დიდი წინამორბედის, ილია ჭავჭავაძის ხაზის გამგრძელებლად გვევლინება.⁷

აქედან გამომდინარე, გამოვთქვამთ მეტად ფრთხილ ვარაუდს, რომ ივ. ჯავახიშვილს ამ კუთხით რომ გაეგრძელებინა კვლევა და ამ თემაზე სპეციალური ნაშრომი დაეწერა, ის იმ მიმართულების მომხრე აღმოჩნდებოდა, რომელიც ისტორიის საზრისს ეძებს თავისუფლებაში, მაგრამ ეს მხოლოდ ვარაუდია. ფაქტია, რომ ის ამ პრობლემას საგანგებოდ აღარ ჩაღრმავებია. რატომ? შეიძლება უბრალოდ დრო არ ეყო? შეიძლება ამ საკითხების დამუშავება ისტორიკოსის საქმედ არ წარმოუდგებოდა და უფრო ფილოსოფოსების კომპეტენციად მიიჩნია? ვარაუდებისათვის საკმაოდ ფართო ასპარეზია, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ საკითხის განხილვის დროს მას სწორი გზა ჰქონდა არჩეული. ეს ძალზე მნიშვნელოვანია.

ივ. ჯავახიშვილი თავის ეპისტემოლოგიურ ძიებებში, ცხადია, დიდ ადგილს უთმობს და საფუძვლიანად მიმოიხილავს ორ რთულ და პრინციპულ თემას – ისტორიის შემეცნების, და ობიექტურობის საკითხს. ეს არცაა გასაკვირი. ამგვარი დაინტერესება, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და ის უპირველეს ყოვლისა ამ პრობლემატიკის მნიშვნელობის, მეცნიერული წონადობის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენს. სუბიექტურ – ობიექტურის მიმართება ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთი რთული პრობლემაა. ამ საკითხით ივ. ჯავახიშვილის დაინტერესება, ცხადია, ძალიან კარგია. ისტორიას გააჩნია, ორი მხარე. ერთი ობიექტური – ისტორიული პროცესი ანუ ის, რაც სინამდვილეში მოხდა და სუბიექტური – მეცნიერება. წარსულს აღიქვამს სუბიექტი, ისტორიკოსი.⁸ ამ რთულ ლაბირინთში გზის გაკვ-

⁶ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. IV. თბ. 1967, გვ. 401.

⁷ ი. ჭავჭავაძე. თხზულებათა სრული კრებული. ტ. IV. თბ. 1955, გვ. 200, 203.

⁸ Гегель. История философии – Сочинение. т. VIII. М. 1935, გვ. 58.

ლევა სულაც არ ჩანს ადვილი საქმე. უშუალოდ აქედან იღებს სათავეს აზრ-
თა ის მწვავე შეხლა – შემოხლა, რომელიც აღნიშნულ საკითხზე არსებობს.

პირველ ყოვლისა, ხაზი უნდა გაეუსვათ იმას, რომ ივ. ჯავახიშვილთან დაკავშირებით სრულიად უცხოა პესიმისტური განწყობილება, სკეფსისი. მისი ინტონაცია მაჟორულ ნოტაზეა მომართული. ამგვარ ოპტიმიზმს აქვს მოქა-
ლაქების უფლება, თავისი ღირსებები და ნაკლი. ივ. ჯავახიშვილი თავის უზარმაზარ მეცნიერულ მეტყვეობაში, პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა, სერიაში „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა“, იმ პოსტულატიდან ამოდიოდა, რომ „ისტორიის უმაღლეს ღირებულებად ჭეშმარიტების დადგენის დასახვაა“.

20-30-იანი წლებში ივ. ჯავახიშვილის ობიექტივიზმზე ბევრი ითქვა და დაიწერა. ვულგარული მარქსიზმის პოზიციებიდან ივ. ჯავახიშვილის შეხედუ-
ლებების კრიტიკა დამაჯერებელი ვერ იყო და ძლიერ პოლიტიზირებული და იდეოლოგიზირებულია.⁹ ფაქტობრივად, ეს არის ივანე ჯავახიშვილისადმი წა-
ყენებული პოლიტიკური ბრალდება. სულ სხვა გზით მიდის თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია. ნათქვამი, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, ეხება პროფ. ედ. კოდუას და პროფ. გ. ყორანაშვილის წიგნებს. ისინი ცდილობენ გაათავისუფლონ, გაწმინდონ, ივ. ჯავახიშვილის ობიექტივიზმში მარქსისტული სტერეოტიპებისა და შტამპებისაგან და აღნიშნული თემის განხილვა ნორმა-
ლურ მეცნიერულ კალაპოტში დააბრუნონ.

ივ. ჯავახიშვილის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მას ძალიან კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული ობიექტივიზმის მნიშვნელობა მეცნიერულ კვლევაში და იმ სირთულეებსაც შესანიშნავად ისიგრძეგანებდა, რომლებიც ამ გზაზე ხვდებოდა ისტორიკოსს. ეს მისი შეხედულებების ძლიერი მხარეა.

ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ ისტორიკოსს ხელეწიფება წარსულის შემეცნება, რომელიც, მისი ღრმა რწმენით, ობიექტურ ხასიათს ატარებს. ისტორიული მეცნიერების ობიექტურობის ერთ-ერთ საიმედო გარანტიად ივ. ჯავახიშვილს წყაროების კრიტიკული მეთოდის დანერგვა ესახებოდა. „ისტორიულს სიმართლეს იგი (ჟამთააღმწერელი – მ. კ.) დედან-საბუთების მიხედ-
ვით არკვევს, ხოლო ეს უკვე საისტორიო კრიტიკის მეთოდის ჩანასახია ქართულს მწერლობაში. ეს კრიტიკული მეთოდის პირველი ცდა არის“.¹⁰

იმ საკითხების წრე, რომელსაც ივ. ჯავახიშვილის ფიქრები დატრია-

⁹ ივ. ჯავახიშვილი ტირანიის სამსჯავროს წინაშე.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა. თხზულებანი. ტ. VIII. თბ. 1997, გვ. 260.

ლებს, ასე გამოიყურება: რას უსახავდა მეცნიერი მიზნად ისტორიას? რა დაბრკოლებებია ამ მიზნის განხორციელების გზაზე? რა იწვევს ამ დაბრკოლებებს? როგორ უნდა დავძლიოთ ისინი ისტორიული შრომის შექმნის პროცესში?¹¹ ის შეეცადა თავის მრავალრიცხოვან შრომებში პასუხი გაეცა ამ შეკითხვებისათვის.

ის მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ ისტორიკოსის უპირველეს პროფესიულ ღირსებას წარმოადგენს მისი ობიექტურობა, მიუდგომლობა და პირუთვნელობა. ჟამთააღმწერლის თხზულების მაღალი შეფასება ამისი ლოგიკური შედეგია. „იგი, მაგალითად, საქართველოს მტრების ღირსებას ჯალალედ-დინისა, რომელმაც დიდი ცოდვა დაატრიალა ჩვენს ქვეყანაში და მონღოლებისას, საქართველოს გამაოხრებელთა, სასიქადულო თვისებებს მაინც არ ჰმაღავს, პირიქით, ყოველთვის დიდი პატივისცემით იხსენიებს ხოლმე მათ, თუმცა, ამასთანავე იმ საშინელ აოხრებასაც არ ივიწყებს და საუცხოოდ ასურათებს“.¹² ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ისტორიკოსის ამგვარი პოზიცია იმითაა გამოწვეული, რომ „საქართველოს იმდროინდელი დაცემისა და უბედურების მიზეზად მართო გარეშე მტერს კი არა სთვლიდა, არამედ უმეტესად ქვეყნისა და მკვიდრთა შინაურთა ცხოვრების მრავალს ნაკლულევანებას მთავართა განცალკევებულსა და შეუზრახებელ მოქმედებას, საზოგადოებრივი აზრის დაძაბუნებას და ზნეობის დაცემას და სხვას“.¹³

ივ. ჯავახიშვილი საგანგებოდ უსვამს ხაზს წყაროების კრიტიკის მეთოდების გამორკვევის მნიშვნელობას. „ისტორიის მეცნიერული უეჭველობისათვის, რასაკვირველია, მართო წყაროებს კი არ აქვს მნიშვნელობა, არამედ იმ მეთოდსაც, რომლის საშუალებითაც მკვლევარი ამ წყაროებითგან თავისთვის გამოსადეგარ ცნობებსა ჰკრებს; საჭიროა უადრესი სიფრთხილე წყაროებისა და თვითოეული ცნობის მკაცრი, კრიტიკული განხილვა, რომ ისტორიული ნაწარმოებს საეჭვო ღირსებას მასალა არ შეეპაროს“.¹⁴

რა თქმა უნდა, ივ. ჯავახიშვილს ძალიან კარგად ესმოდა, რომ ისტორიის აღქმა, შემეცნება, ობიექტურობა, სულაც არაა ისეთი ადვილი საქმე, როგორც ეს ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდეს და მკვლევარს ამ გზაზე მრავალ

¹¹ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 39.

¹² ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდები..., გვ. 261.

¹³ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდები..., გვ. 261.

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდები..., გვ. 323. ვერცლად იხ. ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 53-56.

ვალი დაბრკოლების გადალახვა უხდება, მაგრამ ამან არ უნდა შეგვაშინოს, პესიმისტურად არ უნდა განვეწყოთ. ივ. ჯავახიშვილი ასე არ იქცევა. ამ სირთულეებს ის არ მიყავს ისტორიული მეცნიერების უარყოფამდე, ისტორიის შემეცნების უგულვებელყოფამდე, ობიექტურობის მიუღწევლობამდე. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია. მან თავიდან აიცილა ერთი უკიდურესობა – პესიმიზმი და სკეფსისი. ეს უეჭველად დადებითი მომენტია. „თანამედროვე მკვლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ „მაცდური სოფლის“ მოძულე ბერი – მემათიანე თავისუფალი აზროვნების და ყოფა-ცხოვრების მიმდევარი საზოგადოებისა და სახელმწიფო მოღვაწეთა დახასიათების დროს პირუთვნელობას ვერ გამოიჩინდა, მეფეთა პოლიტიკის მომხრე და კარის მეტეტიანეც მეფეთა საძრახისს საქციელს, ან სათაკილო ამბების აღწერილობას თავის ნაწერებში არ შეიტანდა, ხოლო მეფეთა მოწინააღმდეგე აზნაურებისადმი სიძულვილს ვერ შეიკავებდა და სხვა“.¹⁵

როგორც ხედავთ, ივ. ჯავახიშვილი მკაცრად გაემიჯნა სკეპტიკოსებს, პესიმისტებს, რომლებიც ირწმუნებოდნენ, რომ წარსულის, ისტორიის შემეცნება შეუძლებელი იყო. ასეთები საკმაოდ ბევრი იყო მაშინაც და საკმაოდ მრავალია დღესაც. ამ რთული საკითხისადმი ივ. ჯავახიშვილის ოპტიმისტური მიდგომა მისი მსჯელობის პოზიტიურ მხარეს წარმოადგენს. მისი ღრმა რწმენით, ისტორიკოსს ხელეწიფება წარსულს შემეცნება, აღქმა, რომელიც, მისი შეხედულებით, ობიექტურ ხასიათს ატარებს. ივ. ჯავახიშვილი ობიექტივისტების ბანაკში უნდა მოვიანოთ. მიუხედავად წარსულის რეკონსტრუქციის გზაზე არსებული სიძნელებისა, სირთულეებისა, დაბრკოლებებისა, ივ. ჯავახიშვილი დარწმუნებულია, რომ ისტორია შეიძლება იყოს შემეცნების ობიექტური ფორმა. მოვუსმინოთ მას, „ნამდვილი ჭეშმარიტების გამოსარკვევად თანამედროვე მკვლევარს ამის გამო უფლება არა აქვს მხოლოდ ერთი მხარის საისტორიო ძეგლებს დაენდოს, არამედ როდესაც ეს შესაძლებელია, ორთავე მოპირდაპირე ბანაკის მწერლების თხზულებათა შედარებითი კრიტიკული შესწავლითა და ერთხილი სარგებლობით ცხოვრების უტყუარი სურათი აღადგინოს“.¹⁶ აქ წამოიჭრება ერთი, ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანი და პრინციპული საკითხი. ივ. ჯავახიშვილი ტოტალური ობიექტივიზმის თუ შეფარდებითი, მეტნაკლები, ობიექტივიზმის მომხრეა? ჩვენი აზრით, ივ. ჯავახიშვილის გამოცხადება შეფარდებითი, მეტნაკლები, ობიექტივიზმის მომხ-

¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდები..., გვ. 26.

¹⁶ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდები..., გვ. 10.

რედ საკამათო შეიძლება იყოს და, ალბათ, მაინც დიდი სიფრთხილეს მოითხოვს, უფრო მეტ დამაჯერებელ არგუმენტაციას, საბუთიანობას, საჭიროებს.¹⁷ სასურველს შესაძლებლად ხომ არ ვსახავთ?

ჩვენი ფრთხილი ვარაუდით, ივ. ჯავახიშვილი თუ არ იზიარებდა, მაღლიან ახლოს იყო ისტორიის ტოტალური ობიექტურობის იდეასთან. ეს იყოს ისტორიული აზროვნების განვითარების ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი ეტაპი. ივ. ჯავახიშვილი ცდილობს ფეხი აუწყოს მის თანადროულ ისტორიოგრაფიას. ეს იყო ერთი ხედვა. არსებობს სხვა ხედვა. მისი მომხრეები ტოტალური ობიექტურობის იდეას ეჭვის თვალით უყურებდნენ და მეტად ფრთხილად უფრო იმ აზრისკენ იხრებიან, რომ ობიექტურობა რელატიური, შეფარდებითი ხასიათისაა. ასე ჩაეყარა საფუძველი მთელს „რეალტივისტური რევოლუციას“, რომელმაც ფართოდ მოიკიდა ფეხი XX საუკუნის 20-30-იანი წლების ევროპულ-ამერიკულ ისტორიოგრაფიაში.¹⁸ როგორ ჰქონდა ივ. ჯავახიშვილს გაცნობიერებული პრობლემის ონტოლოგიური და გნოსეოლოგიური ასპექტი? სახელდობრ ის შემეცნებითი საშუალებები, რომელსაც ფლობს ისტორიკოსი. როგორია ისტორიის შემეცნებითი შესაძლებლობა, როგორია ის შემეცნებითი, ეპისტემოლოგიური ინსტრუმენტები, რომლებიც არის ადამიანის ტვინში და როგორ შეიძლება მათი რეალიზება. საფიქრებელია, რომ ივ. ჯავახიშვილი, რანკეს და პოზიტივისტების მსგავსად ისტორიის სუბიექტურ მხარეს სათანადოდ, ჯეროვნად, არც კი ჩაღრმავებია. შესაძლოა, მას სურდა ამის გაკეთება, მაგრამ ვერ მოასწრო.

„ისტორიის შემეცნება და ამ შემეცნებაზე რეფლექცია ამოდრავებდა ივანე ჯავახიშვილს თავის ძიებებში. თუ პირველ ნაწილში მან დიდ წარმატებებს მიაღწია, მეორე ნაწილში, ისტორიაზე ფილოსოფიური რეფლექციები მის მიერ დასახული ამოცანების უმეტესობა, ნაადრევი სიკვდილის, თუ ქართველი ერის ისტორიის სისტემატიური სურათის გადმოცემის ამოცანით დაკავებულობის გამო განუხორციელებელი დარჩა“.¹⁹ ეს, უეჭველად, იყო ერთი მიზეზი, მაგრამ მარტო ამის თქმა საკმარისად არ მიგვაჩნია. არის ამის გამომწვევი სხვა ფაქტორები, რომლის გვერდის ავლა მართებული არ იქნებოდა. ესაა ის ხანგრძლივი მორალური ტერორი, რომელსაც ტოტალურ-ბოლშევიკური, სტალინური რეჟიმი ახორციელებდა ივ. ჯავახიშვილის მი-

¹⁷ გ. ყორანაშვილი. ივანე ჯავახიშვილი (ახლებური წაკითხვის ცდა). გვ. 180.

¹⁸ მ. კალანდაძე. ისტორიოგრაფიული ეტიუდები. თბ. 2011, გვ. 144-164.

¹⁹ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 39.

მართ და რომელიც, ცხადია, ხელს უშლიდა მას ინტენსიურ სამეცნიერო საქმიანობაში. ამ რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში რისი გაკეთებაც მოასწრო, დიდ პატივს მიაგებს გამოჩენილ მეცნიერს.

საინტერესოა, ივ. ჯავახიშვილის დამოკიდებულება განზოგადების, ინტერპრეტაციისადმი. რამდენად ხელეწიფება ისტორიკოსს განზოგადება, წარსულის ახსნა, მოვლენების ინტერპრეტაცია. ივ. ჯავახიშვილის მიერ ისტორიის ობიექტური შემეცნების ფორმად გამოცხადების ლოგიკური შედეგია მისი ოპტიმისტური დამოკიდებულება ისტორიაში განზოგადების, ინტერპრეტაციისადმი. ამ საკითხის გადაწყვეტას დიდი მნიშვნელობა აქვს. თემა არის აქტუალური და ისტორიკოსებს შორის მისი გააზრებისას ერთსულოვნება არ სუფევს. გამოთქმულია დიამეტრულ საპირისპირო შეხედულებები. ყოველთვის იქნებიან განზოგადების შესაძლებლობის მომხრეები და მოწინააღმდეგეები, მათ შორის კონსერვაციის მიღწევა ადვილი საქმე არ იქნება და დავა კიდევ დიდხანს გასტანს, არ გასრულდება. ამ რთულ თემასთან შეჭიდება ივ. ჯავახიშვილის ეპისტემოლოგიური ძიებების კიდევ ერთ ღირსებას წარმოადგენს.

პირველ რიგში, ყურადღებას იპყრობს მისი პოლემისტური განწყობილება, რომლის კრიტიკული ისრები მიმართულია კატეგორიული, იმპერატიული, ტონით მსჯელობის მოტრფიალეთა და პესიმისტების წინააღმდეგ. ის არ იზიარებს სკეპტიკოსების კატეგორიულ განცხადებას, რომ „ისტორიკოსი ვერასოდეს დაადგენს ფაქტობრივ ვითარებას“, „ისტორიკოსს არ შეუძლია მოვლენების და ფაქტების მიზეზობრიობის ახსნა“. მისი დამოკიდებულება განზოგადებისადმი ინტერპრეტაციისადმი რეალისტურია და ოპტიმიზმითაა აღსავსე. მას სჯერა, რომ ისტორიკოსს ხელეწიფება ისტორიულ მოვლენებს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დანახვა.

ივ. ჯავახიშვილის ღრმა რწმენით, წარსულის რეკონსტრუქციის ღროს ისტორიკოსი ძალიან ფრთხილი, მიუკერძოებელი და ობიექტური უნდა იყოს. ისტორიულ ფაქტებზე ძალმომრეობა მას დაუშვებლად ესახება. (აქედან გამომდინარე მისი უკმაყოფილება საბჭოთა, მარქსისტული ისტორიოგრაფიისადმი). ასეთი მიდგომა სავსებით სწორია და მისაღებია. თეორიულად ეს ასეცაა, მაგრამ მისი პრაქტიკული განხორციელება სულაც არ აღმოჩნდა ისეთი ადვილი საქმე, როგორც ეს ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდა. წარსული არის მრავალფეროვანი, რთული და მრავალწახნაგოვანი და ერთგვაროვან აღქმას ყველაზე უფრო ნაკლებად ექვემდებარება. ამ სირთულეების გასაღები ისტორიული მეცნიერების სპეციფიკურობაში, სუბიექტურისა და ობიექტურის

მიმართებაში, ძვეს. ისტორიული მეცნიერების სპეციფიკა იმაში მდგომარეობს, რომ ობიექტს, წარსულს, ისტორიას აღიქვამს სუბიექტი, ისტორიკოსი. ისტორიის შემეცნების საგანი და შემეცნებელი ერთი და იგივეა. ივ. ჯავახიშვილი პესიმისტი კი არ ხდება, არამედ ცდილობს მოძებნოს გამოსავალი ამ რთული სიტუაციიდან.

ივ. ჯავახიშვილს წარსულის ობიექტური რეკონსტრუქციის წინაპირობად წარმოუდგენია სამი ფაქტორი: 1. ისტორიული ფაქტების ზედმიწევნით ღრმად შესწავლა. 2. ისტორიის მამოძრავებელი ძალების გაცნობიერება. 3. ისტორიული პროცესის ობიექტური შეფასება. „ამ წიგნის მკითხველს უნდა ახსოვდეს, რომ ჩემი წადილი იყო, შეძლებისდაგვარად გამოძერკვია, როგორც თითოეული მემატრიანის, ისტორიკოსის პიროვნება, – თუ რა წრესა და მიმართულებას ეკუთვნოდა სახელდობრ იგი. რა მსოფლმხედველობისა და თვალსაზრისის კაცი იყო – ისე აგრეთვე შემეტყო, რა მიზანი ჰქონდა და რა სწაღდა მას, როდესაც თავისი თხზულების წერას შეუდგა. ამასთანავე, ყოველთვის ვცდილობდი, გამეგო რა და რამდენი სანდო წყაროები ჰქონდა თვითოეულს მათგანს და რა გზით და რა საშუალებებით სურდათ და შეძლეს მათ თავიანთი მიზნის განხორციელება“.²⁰ ასეთი დასაწყისი, ცხადია, მრავლისმეტყველი უნდა იყოს და მას საპროგრამო დატვირთვა ენიჭება. როგორც ვხედავთ, წყაროების კრიტიკული გაცხრილვის შემთხვევაში მას შესაძლებლად წარმოუდგენია ობიექტურობის შენარჩუნება. მას ღრმად სწამს, რომ ისტორია შეიძლება იყოს ობიექტური შემეცნების ფორმა. მნიშვნელოვანწილად ამითაა გამოწვეული XVIII საუკუნის ქართველ ისტორიკოს პაპუნა ორბელიანისადმი მისი სიმპათია. „ასე საუცხოოდ სჩქევს ავტორის მაძულიშვილური გრძნობა და გამოსჭვივის ისტორიკოსის მიუდგომელი, ბრძენი გონება“.²¹ ეს არის ერთი ხედეა. მას იმდროინდელ ისტორიოგრაფიაში ბევრი მომხრე ჰყავდა. პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, რანკე და პოზიტისტიები. ამ თვალსაზრისს აქვს არსებობის უფლება და გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები. არის სხვა ხედვაც. წარსული რთული და მრავალფეროვანია და ყველაზე ნაკლებად ექვემდებარება ერთგვაროვან შეფასებას. ისტორიას არ ხელეწი-

²⁰ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, გვ. 25: ანალოგიური აზრი არის გატარებული სხვა ადგილებზე. იხ. გვ. 27, 323, 361, 367-368.

²¹ ივ. ჯავახიშვილი. დამოკიდებულება საქართველოსა და რუსეთს შორის XVIII საუკუნეში. თბ. 1919, გვ. 15: იხ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, გვ. 367-368.

ფება ერთი ჭეშმარიტება. ეს ისტორიული მეცნიერების სიკვდილის ტოლფასი იქნებოდა. ისტორიკოსი არ ადგენს ჭეშმარიტებას. ისტორიკოსს არ გამოაქვს საბოლოო ვერდიქტი. ისტორია სუბიექტური მეცნიერებაა. ამაშია მისი ხიბლი. თუ გნებავთ ღირსებაც და ნაკლიც. ისტორიულ ნაშრომს მკაფიოდ ეტყობა ისტორიკოსის სიმპათია – ანტიპათიის კვალი. ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ისტორია მეცნიერება არაა, როგორც ამას ფიქრობენ სკეპტიკოსები. განზოგადლება, ახსნა ძალიან ძნელია, მაგრამ შეუძლებელია როდია. ზედმეტი პესიმიზმი უადგილოა. ის სულაც არ ატარებს ობიექტურ ხასიათს. პირიქით, სუბიექტურია. ისტორიულ მეცნიერებაში არსებული „კონცეპტუალური ანარქია“ სწორედ აქედან იღებს სათავეს. ისტორიკოსი გვთავაზობს წარსულის საკუთარ ვერსიას. არის ამაში რაიმე მიუღებელი, ცუდი? ვფიქრობთ, არა.

ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედებაში ძალუმაღ იგრძნობა ისტორიული ფაქტისა და წყაროსადმი მოწინააღმდეგე და მოკიდებულება. ეს არ უნდა იყოს შემთხვევითი. აქ აისახა სავსებით რეალური ვითარება. ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი კარგად თავსდება რანკესა და პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის თეორიულ ჩარჩოებში. რა თქმა უნდა, ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს ივ. ჯავახიშვილი ვიწრო ფაქტოგრაფი, ემპირიკოსი იყოს, რომელსაც თურმე ისტორიის თეორიულ-მეთოდოლოგიური და ფილოსოფიური თემატიკა ნაკლებად აინტერესებდა, როგორც ამას ბოლო დროს ხაზს უსვამს პროფ. ლევან სანიკიძე.²² ხომ არ იდგა ამ საკითხის გააზრებისას ივ. ჯავახიშვილი, რანკესა და პოზიტივისტების მსგავსად, პრიმიტიულ-სენსუალიზმის პოზიციებზე? ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ რაიმე ვამპტიცოთ, არც არაფერს ვვარაუდობთ. საკითხი არის საინტერესო და საჭიროებს საგულდაგულო, სიღრმისეულ შესწავლას. მოითხოვს სერიოზულ არგუმენტაციას, საბუთიანობას. აქ, ბუნებრივია, წამოიჭრება ერთი საკითხი. ხომ არ გასცდა ივ. ჯავახიშვილი პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის თეორიულ ჩარჩოებს? ვფიქრობთ, არა. განზოგადება გარკვეული დოზით უცხო არ იყო პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიისათვის. თხრობა გარკვეულ ანალიზს შეიცავს.

ჩვენი ფრთხილი ვარაუდით, ისტორიაში ირაციონალური, ინტუციური, ფაქტორის მნიშვნელობა ივ. ჯავახიშვილს შედარებით ნაკლებად აინტერესებდა და გაცილებით უფრო მკრთალად, სუსტად შეიძლება ჰქონოდა გაცნობიერებული. ასეთი დამოკიდებულება, ცხადია, შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო

²² ლ. სანიკიძე. ისტორიული ნაშრომი თუ ნაწარმი. გაზ.: „სახალხო განათლება“. 1990 წ. 19 ივლისი.

და ძირითადად იმით შეიძლება ავხსნათ, რომ ეს პრობლემატიკა იმჟამინდელ ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ ნაკლებად იყო დამუშავებული. მისი წინ წამოწევა ისტორიული აზროვნების მომდევნო ეტაპზე ხდება და უპირატესად ნეოკანტიანელთა და მაქს ვებერის ძიებებს უკავშირდება. რამდენად ჰქონდა ივ. ჯავახიშვილს გასივრცელებული ეს ნოვაციები ძნელი სათქმელია. აქ, ბუნებრივია, წამოიჭრება ერთი საკითხი. როგორი იყო ივ. ჯავახიშვილის დამოკიდებულება ნეოკანტიანელთა ისტორიოსოფიისადმი? თემა საინტერესოა და ქართულ ისტორიოგრაფიაში მასზე აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ივანე ჯავახიშვილის გამოცხადება ნეოკანტიანელების მიმდევრად, რიკერტიანელად, როგორც ამას თავის დროზე აღნიშნავდა პროფ. გრ. ნათაძე, ალბათ, მაინც დიდ სიფრთხილეს მოითხოვს.²³ ივ. ჯავახიშვილის მიერ ინდივიდუალური ზაციის მეთოდის გამოყენება ამაში ვერ გვარწმუნებს. ეს საკითხი უფრო სიღრმისეულ შესწავლას მოითხოვს და უფრო მეტ არგუმენტაციას, საბუთიანობას საჭიროებს.²⁴ ადვილი შესაძლებელია, რომ მას ნეოკანტიანელების ისტორიოსოფიაზე ყურადღების გამახვილება სურდა მაშინ, როდესაც ის განიხილავდა „ისტორიის მიზანს, წყაროებს და მეთოდებს“ თანამედროვე მეცნიერების მიხედვით, მაგრამ ამის გაკეთება მან ვერ მოასწრო.

ვიდრე ახალ საინტერესო მასალას მოვიძიებდეთ, რომელიც უფრო მეტ შუქს მოჰფენს ამ რთულ პრობლემას, მანამდე, ალბათ, ასეთი დასკვნა შეიძლება გაკეთდეს. ამ ეტაპზე ასეთი სურათი იკვეთება, დანარჩენს მომავალი გვიჩვენებს. გამოვთქვამთ ფრთხილ ვარაუდს, რომ ისტორიის სუბიექტური მხარე, კონკრეტულად კი მისი გნოსეოლოგიური და ონტოლოგიური ასპექტები, ივ. ჯავახიშვილს შეიძლება გაცილებით მკრთალად, სუსტად ჰქონდა გაცნობიერებული, რაც სავსებით შეესაბამებოდა იმ პერიოდის ისტორიული მეცნიერების განვითარების საერთო დონეს.

ხშირად გაივლინებთ კითხვას: რა საჭიროა ისტორია? რა სარგებლიანობის მოტანა შეუძლია ისტორიას? აქვს თუ არა რაიმე პრაქტიკული მნიშვნელობა? ეს კითხვები საკმაოდ აქტუალურად ჟღერს და მის გადაწყვეტას

²³ სტენოგრამა „დისკუსია საისტორიო ფრონტზე მდგომარეობის შესახებ“ – საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი. ფონდი 471. აღწერა 19. საქმე 4. ფურცელი 99-102; გრ. ნათაძე. საზოგადოებრივმცოდნეობის მეთოდოლოგიის და მეთოდის საკითხები. თბ. 1931, გვ. 82-84.

²⁴ მ. კალანდაძე. ისტორიოგრაფიული ეტიუდები. თბ. 2011, გვ. 352-359; მ. კალანდაძე. იყო ივ. ჯავახიშვილი რიკერტიანელი? ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. I. თბ. 2011, გვ. 208-214.

დიდი მნიშვნელობა აქვს. როგორი პოზიცია ეკავა დიდ ქართველ ისტორიკოსს ამ საკითხებთან მიმართებით? ივანე ჯავახიშვილის მთელი საქმიანობა, მისი უზარმაზარი მეცნიერული მემკვიდრეობა ამ სკეფსისის გაბათილების ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად გვევლინება. ამ თემაზე ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობა საინტერესოა, პოლემისტური მუხბითაა გაჯერებული, რომლის კრიტიკული ისრები სკეპტიკოსების წინააღმდეგაა მიმართული. ივ. ჯავახიშვილს ღრმად სწამს ისტორიის სარგებლიანობა, რასაც ბევრი ეჭვის თვალთ უყურებდა მაშინაც და ზოგიერთები უყურებენ ახლაც. ის ისტორიის სარგებლიანობის ერთ-ერთ გამოვლინებას პატრიოტიზმის გრძნობის გამოვლინებასა და განვითარებაში ხედავდა. იგი ისტორიის სარგებლიანობას, მის პრაქტიკულ მნიშვნელობას ასე ასახულებდა. „ეროვნული თვითშემეცნების გამოვლინებისა და გაღვივებისათვის, განსაკუთრებით კი განმტკიცებისათვის, წარსულის ცოდნას აქვს დიდი მნიშვნელობა: ისტორია ადამიანის მსოფლმხედველობას აფართოვებს. და ამავე დროს საჭირო სიღრმესა და საფუძვლიანობას ანიჭებს“.²⁵ ალბათ, არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვი, რომ ეს თავისებურ „ისტორიის აპოლოგიად“ უდერს. ივ. ჯავახიშვილის ასეთი მაჟორული განწყობა მრავლისმეტყველი უნდა იყოს და ყურადღებას იპყრობს იმდროინდელი ევროპული ისტორიოგრაფიის სკეფსისის ფონზე. ივ. ჯავახიშვილს ეჭვი არ ეპარება, რომ ისტორია ბევრ რამეს გვასწავლის და ისტორიის გაკვეთილების გათვალისწინება შესაძლებელია. მისთვის, ვფიქრობთ, გაცილებით უფრო მისაღები უნდა ყოფილიყო ფორმულა „ისტორია სასტიკად სჯის თავისი გაკვეთილების უცოდინარობის გამო“.

ივ. ჯავახიშვილი ისტორიის ეპისტომოლოგიის საკითხებს დიდ ყურადღებას უთმობს თავის ნაშრომში „მამულიშვილობა და მეცნიერება“. მისი ეპისტომოლოგიური ძიებების ძლიერ მხარეს წარმოადგენს ისტორიის „ადვოკატურ-გამოსარჩლებითი“ მეთოდის წინააღმდეგ გამოსვლა. „ეს მიმართულება ეროვნულ უფლებათა მოსაპოვებლად სრულიად გამოუსადეგარი გახლავთ. იგი ჩვენ საზოგადოებრივ და ნაციონალური საქმისათვის... ფრიად მავნებლად უნდა ჩაითვალოს იმიტომ, რომ საზოგადოებაში ცრუ აზრი ვრცელდება, ვითომც საჭიროა მხოლოდ „ადვოკატურ გამოსარჩლებით“. ჩვენმა მეცნიერებმა რუსეთის მთავრობას და ხალხს დაუმტკიცონ, რომ ქართველები ნიჭიერები არიან, საუცხოო კულტურა ჰქონდათ ოდესღაც, რომ საქმე გაიჩარხოს და გვითხრან,

²⁵ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. IV. თბ. 1967, გვ. 401.

მოგვინიჭებია ყველა უფლებათა²⁶.

* * *

ამრიგად, უახლესმა გამოკვლევებმა დამაჯერებლად ცხადყო, რომ ივ. ჯავახიშვილი არ იყო მხოლოდ ბრწყინვალე ფაქტოლოგი, ეპიპრიოცი, რომელსაც ისტორიის თეორიული პრობლემატიკა ნაკლებად აინტერესებდა. ივ. ჯავახიშვილი დიდ ყურადღებას უთმობდა ისტორიული მოვლენების გამოძვევებზე მიზეზებს და ეძებდა მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივ კავშირს. ამიტომ ივ. ჯავახიშვილის დაინტერესება ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხით, ცხადია, შემთხვევითი არ ყოფილა და კანონზომიერ, ლოგიკურ ხასიათს ატარებდა.

ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების რთულ პრობლემასთან შეჭიდება, უკვე მრავლისმეტყველი უნდა იყოს და ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე ივ. ჯავახიშვილის კიდევ ერთ დიდ დამსახურებას წარმოადგენს. ივ. ჯავახიშვილს ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხში მკაფიოდ გამოკვეთილი პოზიცია გააჩნდა და შეეცადა თავისი სიტყვა ეთქვა ამ რთული პრობლემის დამუშავების საქმეში. ამ თემაზე მისი შეხედულებების მნიშვნელობა სწორედ ამაში მდგომარეობდა. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია.

ალბათ ურიგო არ იქნებოდა ივ. ჯავახიშვილის ყურადღება გაემახვილებინა ისტორიული ცოდნის გნოსეოლოგიურ და ლოგიკურ საფუძვლებზე. ეს თემა იმ პერიოდის ისტორიოგრაფიაში ფრიად აქტუალური იყო. არ ჩანს, რომ ივ. ჯავახიშვილი ამ პრობლემატიკისადმი მაინცდამაინც დიდ ინტერესს ამჟღავნებდა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქართველი ერის ისტორიის სისტემური სურათის შექმნაში ჩაღრმავებისას, მან ამ თემატიკაში ჩაღრმავება ვეღარ მოახერხა.

ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხებში ივ. ჯავახიშვილს ჩახედულობა, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და უმთავრესად ორი გარემოებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. უწინარესად მას საფუძვლად ედო ქართული სინამდვილე. მისი უშუალო წინამორბედი, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, იყო დიდი ილია ჭავჭავაძე და ევროპული ისტორიოგრაფიის მიერ დაგროვილი გამოცდილება, რომელიც, ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს, ჯავახიშვილს კარგად უნდა ჰქონოდა გაცნობიერებული.

²⁶ ივ. ჯავახიშვილი. მამულიშვილობა და მეცნიერება. თბ. 2004. დაწვრილებით იხ. რ. მეტრეველი. მამულიშვილობა და მეცნიერება. კრებ.: „ივანე ჯავახიშვილი 100“. თბ. 1976, გვ. 22-29; რ. მეტრეველი. ისტორიული ცოდნის ისტორიის შემეცნების საკითხი. ქართული დიპლომატია. წელიწადეული. ტ. 15. თბ. 2011, გვ. 621-625.

ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობის ძირითადი ამოსავალი პოსტულატია ისტორიის მეცნიერებად დასახვა. ივ. ჯავახიშვილის ღრმა რწმენით, ისტორიის შემეცნება ემსახურება ერთ ამოცანას. ისტორიის უმაღლეს ღირებულებად ჭეშმარიტების ძიება. ისტორიის შემეცნება მიზნად ისახავს წარსულის ობიექტურ რეკონსტრუქციას. ისტორიკოსის ცნობიერება უნდა იყოს დაუინტერესებელი. პრაქტიკულად, ეს იყო ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-შემეცნებითი იდეალი. რეალობა გაცილებით უფრო რთულია, რაც დამაჯერებლად ცხადყვეს ნეოკანტიანელებმა და მაქს ვებერმა. ეს ისტორიული აზროვნების ორი სხვადასხვა საფეხურია.

ივ. ჯავახიშვილი ისტორიას მიზნად უსახავს ჭეშმარიტების დადგენას. მას ძალიან კარგად ესმის, რომ ისტორიკოსს ამ გზაზე დაბრკოლების და სიძნელის დაძლევა უხდება, ასეთად მას ესახება: ისტორიკოსის მსოფლმხედველობა, ეროვნულობა, რელიგიური მრწამსი, წოდება და მედასეობა. ამ დაბრკოლებების გასაღებს ის ისტორიული მეცნიერების სპეციფიკურ ხასიათში ეძებს, სადაც შემეცნების საგანი და შემეცნებელი ერთი და იგივეა. ისტორიულ გამოკვლევაში ძალუმად იგრძნობა ისტორიკოსის სიმპათია – ანტიპათია. ამ სიძნელეების დაძლევის ერთ-ერთ საშუალებად მას წყაროების კრიტიკული მეთოდის მომარჯვება მიაჩნია. ისტორია შეიძლება იყოს ობიექტური შემეცნების ფორმა, – ფიქრობს დიდი ქართველი მეცნიერი. შესაძლოა, ივ. ჯავახიშვილის ობიექტივიზმი დღეს უკვე ისტორიოგრაფიის განვლილ ეტაპს წარმოადგენდეს, მაგრამ მაშინ ეს ასე არ იყო და მას ძალიან ბევრი მომხრეები ჰყავდა. აღსანიშნავია, რომ ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხების გაშუქების დროს ივ. ჯავახიშვილი სწორებას იმჟამინდელი ისტორიოგრაფიის მიღწევებზე აკეთებს, თუმცა ზოგიერთი საკითხის შემდგომი სრულყოფა, დახვეწა, ჩვენი აზრით, გამორიცხული არ შეიძლება იქნას.

ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხში ივ. ჯავახიშვილის სახით გერმანელი ფილოსოფოსის, ჰეგელის, მიმდევართან შეიძლება გვექონდეს საქმე. საფიქრებელია, რომ ის, შესაძლოა, იზიარებდა ჰეგელის მოსაზრებას სამყაროს უპრობლემოდ აღქმის შესახებ. მეცნიერს შესწევს უნარი სამყაროს ობიექტურად შემეცნების. ივ. ჯავახიშვილი ჰეგელის პანლოგიზმის მომხრეთა შორის ხომ არ შეიძლება მოვიანროთ? ამგვარი შეხედულება ძალიან კარგად თავსდება რანკესა და პოზიტივისტების ისტორიულ კონცეფციაში. ივ. ჯავახიშვილის თვალში ჰეგელიანურმა მიდგომამ ხომ არ დაჩრდილა მეორე, უფრო პერსპექტიული და საინტერესო მეთოდოლოგიური თვალ-

საზრისი? (აქ ცხადია, მხედველობაში გვაქვს ნეოკანტიანელთა ეპისტემოლოგიური ძიებები).

ყურადღებას იპყრობს ამ რთული საკითხისადმი ივ. ჯავახიშვილის ოპტიმისტური დამოკიდებულება. ასეთი მიდგომა საინტერესო და მრავლისმეტყველი უნდა იყოს იმჟამინდელი ევროპული ისტორიოგრაფიის სკეფსისი, ფონზე. ამგვარ მაჟორულ განწყობილებას ბევრი მომხრე ჰყავს, აქვს არსებობის უფლება და გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები. ამ რთულ პრობლემაზე მისი მსჯელობა ევროპელ მეცნიერებთან ფარული პოლემისტური მუხტითაა გაჯერებული და ეს მის კიდევ ერთ ღირსებას წარმოადგენს.

ისტორიის ეპისტემოლოგიის, შემეცნების საკითხებზე ივ. ჯავახიშვილის ნააზრევი, ვფიქრობთ, სავსებით აკმაყოფილებდა იმ პერიოდის ისტორიული მეცნიერების მკაცრ მოთხოვნებს და ქართული ისტორიოგრაფია კიდევ ერთხელ გაყავდა ფართო ევროპულ მაგისტრალზე. ამ პრობლემაზე ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებები, ჩვენი აზრით, სავსებით თავსდება რანკეს და პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის თეორიულ ჩარჩოებში. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს და იმაზე მიგვანიშნებს, რომ XX საუკუნის დასაწყისში ქართულმა ისტორიოგრაფიამ მიაღწია ევროპული (პოზიტივისტური) ისტორიოგრაფიის დონემდე. სავსებით კანონზომიერად მიგვაჩნია, რომ ქართულ რეალობაში ევროპული ორიენტაცია თავის მწვერვალს, პიკს სწორედ დიდი ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედებაში აღწევს. ივ. ჯავახიშვილის შემდეგ ისტორიის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხების შესწავლა სულ სხვა გზით წარიმართა. ამ თემატიკის დამუშავება, მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ჩარჩოებში მეოქცა. დამყარდა ერთი, მარქსისტული მსოფლმხედველობის დიქტატი, მონოპოლია. ამ უნიფიკაციის ლოგიკური შედეგი იყო ქართული ისტორიოგრაფიის თეორიულ-მეთოდოლოგიური გაუფერულება. ეს გზა ძნელია მიჩინიოთ ივ. ჯავახიშვილის ხაზის გაგრძელებად.

Merab Kalandadze

IVANE JAVAKHISHVILI AND THE ISSUE OF HISTORICAL EPISTEMOLOGY

Summary

The recent researches clearly show that Ivane Javakhishvili was not solely empiricist. He was concerned with the theoretical issues too.

Ivane Javakhishvili has to be credited for dealing with the complicated issues, such as historical epistemology in his studies. That was determined by the scientific value of the subject. He worked a lot on the topic. He had his own position and tried to solve this difficult problem. Ivane Javakhishvili's theoretical thoughts were well fit with the views of Leopold von Ranke and other positivists. This corresponds well with the level of historiography of that period.

According to Ivane Javakhishvili's epistemological studies, it is probable that he was the follower of Georg Hegel. Perhaps, he shared the view of Hegel over the perception of universe. Ivane Javakhishvili was supporter of Hegelian doctrine of panlogism, which was close to the historical conception of Ranke and positivists.